

Inne**Dawid Dziuba**

Szkoła Doktorska

Uniwersytet Szczeciński

dziuba.d@wp.pl

ORCID: 0000-0001-6074-3189

Sprawozdanie z konferencji naukowej

„Społeczne i demograficzne uwarunkowania przemian ludnościowych na ziemiach polskich w XIV–XX wieku”

W dniu 24 listopada 2020 r. odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa zorganizowana przez Komisję Historii Struktur Demograficznych i Społecznych Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk. Przewodniczył jej prof. dr hab. Cezary Kukło. Ze względu na pandemię koronawirusa konferencja odbyła się online za pośrednictwem aplikacji ZOOM. Wzięło w niej udział 43 naukowców z całej Polski specjalizujących się w badaniach historycznych i demograficznych.

Tematem konferencji było omówienie problematyki społecznych i demograficznych uwarunkowań przemian ludnościowych na ziemiach polskich w okresie od XIV do XX wieku. Podczas całego dnia konferencji wygłoszono dziewięć referatów przedstawionych przez dwunastu prelegentów. Konferencja była podzielona na trzy części. Po zakończeniu danej części wystąpień rozpoczynała się godzinna dyskusja, podczas której uczestnicy konferencji zadawali pytania prelegentom. Po wyczerpaniu serii pytań referujący odpowiadali na pytania zgodnie z kolejnością wystąpień.

Uroczystego otwarcia konferencji dokonał prof. dr hab. Cezary Kukło, który w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na istotność konferencji naukowych w formie

online w czasach ograniczonej przez pandemię możliwości przemieszczania się. Nawiązał również do zmian organizacyjnych jakie zaszły w Polskiej Akademii Nauk i włączenia Komisji Nauk Demograficznych i Społecznych do Komitetu Nauk Historycznych PAN. Profesor wspomniał także o roli czasopisma *Przeszość Demograficzna Polski* i działaniach jej obecnego redaktora naczelnego dr. hab., prof. US, Dariusza Chojeckiego. Kończąc swoją mowę otwarcia, przewodniczący konferencji wspomniał, że przy badaniu historii i gospodarki, nie można zapominać o uwarunkowaniach demograficznych, które w większym lub mniejszym stopniu mają wpływ na badania naukowe.

Autorami pierwszego referatu byli: dr hab. Adam Izdebski z Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz dr hab. Piotr Guzowski i dr Radosław Poniak z Uniwersytetu w Białymstoku. Tematem ich wystąpienia była *Czarna śmierć w połowie XIV wieku w perspektywie źródeł demograficznych i przyrodniczych*. Referenci podzielili swoje wystąpienie na dwie części.

Pierwszą część wygłosił dr hab. Piotr Guzowski, który przedstawił – na podstawie przeprowadzonych badań – zakładane szacunki zgonów na czarną śmierć w Europie, dystansując się od przesadzonych liczb w średniowieczu. Zwrócił także uwagę na rezultaty pracy norweskiego historyka Ole Benedictowa. Według niego Anglia, Hiszpania, Włochy i Francja to miejsca, w których można uzyskać dobre dane o depopulacji, która mogła wynosić nawet 50–60% ogólnej liczby ludności. Benedictow stwierdził również, że nie było miejsca w Europie, do którego zaraza nie dotarła. Prelegent podkreślił jednak, że historia pierwszej fali epidemii nie jest kompletna, gdyż brakuje danych, zwłaszcza źródłowych, o skali występowania. Co więcej, dane o czarnej śmierci dotyczą głównie dużych miast, a większość ludności mieszkała na wsi.

Drugą część referatu zaprezentował dr hab. Adam Izdebski, który przybliżył omawiane zagadnienie, wykorzystując nauki przyrodnicze, szczególnie dendrologię oraz palinologię. Przedstawił dane dendrologiczne dla Niemiec, Anglii i Francji, które według niego pokazują aktywność gospodarczą człowieka (rolnictwo, budownictwo) i jego wpływ na krajobraz. Autor ukazał to na przykładzie osadów pyłków, które poddane analizie chemicznej i biologicznej mogą dać informację o stanie krajobrazu w czasach występowania czarnej śmierci, a co za tym idzie działalności człowieka. Zwrócił także uwagę, że dane ilościowe i zastosowanie metod GIS-owych okazują się bardziej wiarygodne niż dane źródłowe, których brakuje, np. dla Polski czy Szwecji. Pod koniec swojego wystąpienia referent zaprezentował mapę przedstawiającą wpływ czarnej śmierci na rolnictwo na podstawie badań osadu pyłkowego. Rozróżnił przy tym obszary, na których zaraza występowała intensywnie (zły stan rolnictwa), i tereny, na których występowała sporadycznie (dobry stan rolnictwa). W konkluzjach

zwrócił uwagę, że zaraza spowodowała zapaść rolnictwa w większości krajów Europy Zachodniej, a w Europie Środkowo-Wschodniej wpływ zarazy na rolnictwo był minimalny. Co więcej, według dr. hab. Adama Izdebskiego badany temat wymaga pogłębionej analizy z wykorzystaniem nauk interdyscyplinarnych celem lepszego przedstawienia w aspekcie przestrzennym oraz wykorzystania metod statystycznych.

Drugi referat pt. *Proces urbanizacji w województwie krakowskim w XVI–XVIII wieku* wygłosił dr hab., prof. UP, Mateusz Wyżga z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Autor zaznaczył, że referat ma kilka istotnych celów. Po pierwsze, przedstawienie procesu urbanizacyjnego od XVI do XVIII wieku w województwie krakowskim, ze zwróceniem uwagi na ludność miejską i wiejską. Po drugie, omówienie szeroko zakrojonych badań ilościowych i jakościowych. Po trzecie, przedstawienie kwestii osadnictwa na terenie omawianego województwa, analiza ewolucji czynników miastotwórczych lub antylokacyjnych, a także krytyczne ujęcie badań źródłowych i rozeznanie badanego tematu w epoce preindustrialnej. Referent zwrócił uwagę, że temat urbanizacji jest warty pogłębienia, mimo opinii, że badany obszar cechowała stagnacja. Podał tutaj przykłady prac dotyczących Starego Sącza i Wieliczki. Omówił również planowaną metodologię badań, zwłaszcza z wykorzystaniem kwestionariuszy badawczych, procesów analizy sieci społecznych, metod ilościowych i jakościowych. Pod koniec wystąpienia prelegent poinformował o planowanych kwerendach w kilku miastach w Małopolsce celem poszukiwań ksiąg metrykalnych, ksiąg miejskich, archiwów lokalnych i akt lokacyjnych, aby ustalić pozycję szlachty, mieszczaństwa i chłopstwa oraz przedstawić losy mniejszości religijnych na badanym obszarze.

Trzeci referat, który kończył pierwszą część wystąpienia, wygłosiła trójka naukowców z Uniwersytetu w Białymstoku: dr hab., prof. UwB, Marzena Liedke, dr hab. Piotr Guzowski i dr Radosław Poniak. Temat wystąpienia brzmiał: *Społeczeństwo Wilna w XVIII wieku. Zapowiedź projektu badawczego*.

Pierwszą część referatu zaprezentował dr hab. Piotr Guzowski, który przedstawił argumenty przemawiające za analizą Wilna, skupiając się na dobrej bazie źródłowej oraz fakcie, że brakuje prac o charakterze *stricte* demograficznym dla tego miasta. Zwrócił również uwagę, że Wilno leży na wschód od tzw. linii Hajnala, gdzie rodzina ma charakter wielopokoleniowy. Referent przedstawił również pytania badawcze, jakie zostaną postawione w czasie realizacji projektu badawczego. Skupiały się one na: aspektach demograficznych oraz kwestii gospodarstw domowych, przeanalizowaniu ówczesnego standardu życia ludności i przedstawieniu ich płac realnych, a także ukazaniu socjotopografii miasta. Pod koniec swojej części wystąpienia prelegent omówił podstawę źródłową, która będzie wykorzystana w realizowanym projekcie badawczym, zwłaszcza metryki ślubów, chrztów i zgonów oraz spisy mieszkańców. W drugiej części referatu dr Radosław Poniak omówił kluczowe źródło, jakim jest tzw. Piąta

Rewizja Wilna, w której są zawarte informacje o stanie mieszczańskim, szlacheckim, o cechach miejskich, o Żydach w mieście i instytucjach miejskich. Zwrócił on jednocześnie uwagę, że w tym źródle brakuje połowy informacji dotyczących ludności żydowskiej w mieście, a drugi spis sporządzony celem uzupełnienia braków był źle przeprowadzony. Autor zaznaczył również, że w obrębie zainteresowania badawczego znajdzie się także udział i znaczenie służby w społeczeństwie wileńskim oraz omówienie podejścia terytorialnego mieszczan wileńskich. Celem finalnym projektu badawczego jest stworzenie studium demograficznego i gospodarczego oraz przedstawienie dynamiki społecznej w Wielkim Księstwie Litewskim pod koniec XVIII wieku.

Omówione trzy referaty zakończyły pierwszą część wystąpień. Następnie rozpoczęła się trwająca godzinę dyskusja nad wygłoszonymi referatami. Pytania do poszczególnych referentów zadali: prof. Cezary Kukło, dr hab., prof. US, Dariusz Chojecki, dr hab. Mikołaj Szołtysek, dr Marek Jerzy Minakowski, dr hab. Piotr Rachwał, dr Bartosz Ogórek oraz dr hab., prof. UJ, Konrad Wnęk. Ich pytania dotyczyły m.in. zastosowania konkretnego warsztatu badawczego, propozycji lepszego wyjaśnienia zjawisk badawczych, planowanego terminu prowadzenia poszczególnych etapów badań oraz zwrócenia uwagi na pewne aspekty metodologiczne, o których referenci nie wspomnieli. Autorzy referatów odpowiadali na zadane pytania, wyjaśniając tym samym wszelkie wątpliwości osób pytających.

Drugą część wystąpień otworzył referat dr. Marka Jerzego Minakowskiego pt. *Długie trwanie elity 1775–1939. Porównanie list członków wybranych gremiów politycznych i społecznych*. Autor starał się odpowiedzieć na pytanie, na ile II Rzeczpospolita była rządzona przez elity polityczne wywodzące się z I Rzeczpospolitej. Referent przedstawił zestawienie czołowych polityków z końca XVIII wieku, skupiając się na omówieniu list senatorów i posłów na Sejm Wielki, uczestników konfederacji targowickiej, a także przedstawieniu elit Królestwa Kongresowego oraz omówieniu sytuacji elit po powstaniu listopadowym i powstaniu styczniowym. Doktor zwrócił uwagę, że trudno jest powiedzieć wiele o sytuacji politycznej elit między rokiem 1864 a 1918, gdyż są dostępne tylko informacje o przedstawicielach Sejmu Galicyjskiego. Referent podkreślił, że przy przedstawieniu tematu elit politycznych bardzo pomocne okazują się nekrologii zamieszczone w XIX i XX-wiecznych polskich gazetach. Pod koniec wystąpienia zwrócił również uwagę, że elita I Rzeczpospolitej stanowiła tylko 7% elit II Rzeczpospolitej.

Kolejny referat pt. *Umieralność niemowląt w Szczecinie w świetle akt USC w latach 1892–1900. Pierwsze uwagi i spostrzeżenia* wygłosił doktorant Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego mgr Dawid Dziuba. Autor swoje wystąpienie rozpoczął od omówienia przesłanek badania zjawiska umieralności niemowląt w Szczecinie na przełomie XIX i XX wieku. Zwrócił uwagę m.in. na słabe zainteresowanie badaczy

polskich tą tematyką, na wysoki poziom umieralności najmłodszych dzieci w tym mieście wynoszącym 40–50% ogólnej liczby zgonów oraz na wysoką jakość danych zawartych w aktach zgonów USC. Referent omówił następnie problemy badawcze, które będzie rozwiązywał w toku badań, skupiając się na przedstawieniu m.in. przyczyn umieralności niemowląt w Szczecinie w aspekcie ekologicznym, ekonomicznym, społecznym i kulturowym, krytyce wewnętrznej i zewnętrznej akt USC w Szczecinie, ukazaniu aspektów przestrzennych zjawiska oraz analizie sieci społecznej. Prelegent zaprezentował i omówił analizowane akty zgonu, ich zalety badawcze oraz budowę swojej bazy danych w programie Access. Zwrócił również uwagę na fakt, że według większości badaczy nie ma jednego konkretnego czynnika odpowiadającego za zjawisko umieralności niemowląt, a poszczególne czynniki społeczne, instytucjonalne, ekonomiczne i kulturowe w pewnym stopniu wpływają na intensywność zjawiska. Referent podzielił się następnie pierwszymi spostrzeżeniami dotyczącymi zjawiska umieralności niemowląt w analizowanym mieście, ukazując pierwsze dane liczbowe, oraz wskazał, w jakich grupach społeczno-zawodowych i na jakich ulicach Szczecina umierało najczęściej niemowląt. Na koniec autor omówił literaturę wykorzystaną w referacie i konkluzje wynikające z badań.

Ostatni w drugiej części wystąpień referat pt. *Analiza struktur społeczno-zawodowych w Galicji w XIX w. na podstawie spisów ludności i jej dystrybucja geograficzna* wygłosił dr hab., prof. UJ, Konrad Wnęk. Autor rozpoczął swoje wystąpienie od omówienia źródeł wykorzystywanych w trakcie badań, wskazując na wysoką jakość statystyki austriackiej i danych w niej zawartych. Następnie dokonał analizy metod grupowania PST i ukazał – na ich podstawie – poszczególne sektory gospodarki galicyjskiej, ze zwróceniem uwagi na dominację rolnictwa w większości miast i miasteczek tego obszaru. Autor wyjaśnił, że w swoich badaniach skupia się na przedstawieniu roli służby domowej oraz aktywności zawodowej w poszczególnych powiatach w podziale na płeć.

Po wygłoszeniu wszystkich referatów rozpoczęła się dyskusja, podczas której pytania do poszczególnych referentów zadali: prof. Cezary Kukło, dr hab. Mikołaj Szoltysek, dr Bartosz Ogórek, dr Marek Jerzy Minakowski, dr hab., prof. US, Agnieszka Szudarek, dr hab., prof. UP, Mateusz Wyźga, dr Radosław Poniak oraz dr Monika Piotrowska-Marchewa. Znaczna część pytań była skierowana do mgr. Dawida Dziuby, dla którego była to pierwsza konferencja na poziomie ogólnopolskim. Pytania dotyczyły aspektów budzących wątpliwości, zwłaszcza w obrębie stosowanego warsztatu badawczego i wyjaśnienia badanych zjawisk. W dyskusji wysunięto również propozycje poruszania innych wątków w analizowanych pracach badawczych.

Po przerwie w obradach rozpoczęła się ostatnia część wystąpień, którą rozpoczął referat dr. Bartosza Ogórka z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie

pt. *Badanie przejścia płodności w populacji Polski międzywojennej. Uwarunkowania teoretyczne i metodologiczne*. Autor rozpoczął swoje rozważania od przedstawienia sytuacji płodności na ziemiach polskich w XX wieku, wskazując, że między 1900 a 1931 rokiem współczynnik płodności spadł z 6 dzieci na kobietę do 3,5 dziecka na kobietę. Zwrócił on przy tym uwagę, że na przejście płodności miały wpływ trzy elementy: zmiany społeczne, modernizacja oraz transformacja demograficzna. Referent przedstawił argumenty przemawiające za potrzebą pogłębiania badanej problematyki, tj.: luki historyczne (lata 1900–1950), uboga literatura odwołująca się do perspektywy lokalnej i indywidualnej oraz znaczące zwiększenie dostępu do źródeł narracyjnych pomocnych w opracowaniu tematu. W dalszej części wystąpienia dr Bartosz Ogórek przedstawił główne cele badawcze. Jednym z nich jest analiza tempa i kierunków zmian przejścia płodności z uwzględnieniem historycznych, społeczno-ekonomicznych oraz prawnych kontekstów płodności w II Rzeczypospolitej, a także aspektu przestrzennego zjawiska. Referent podczas prac badawczych będzie stosował trzy poziomy analizy: makro (kraj), mezo (powiaty), mikro (badania rodziny). Na koniec autor omówił bazę źródłową zastosowaną w badaniach.

Kolejny referat pt. *Wskaźnik wtórnej proporcji płci a stres środowiskowy w populacjach historycznych* wygłosili dr hab., prof. UAM, Grażyna Liczbińska oraz dr hab. Piotr Rachwał z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II. Wystąpienie zostało podzielone na dwie części. W pierwszej części wystąpienia prof. Grażyna Liczbińska omówiła aspekt biologiczny stresu i jego wpływ na płeć. Według autorki stres matki podczas ciąży spowodowany katastrofami lub tragicznymi wydarzeniami może znacząco wpływać na płeć dziecka. W swojej części wystąpienia dr hab. Piotr Rachwał skupił się na przedstawieniu aspektu historyczno-demograficznego. Podstawą do badań są źródła metrykalne parafii katedralnej w Lublinie z lat 1828–1837. W 1830 roku w Lublinie miała miejsce epidemia cholery, co spowodowało spadek współczynnika maskulinizacji w 1833 roku z 107 (w normie) do 99 (poniżej normy). Aby wyjaśnić ten fenomen, autor postawił pytanie badawcze, czy taki spadek współczynnika maskulinizacji wynikał z osłabienia rejestracji metrykalnej, czy winna była zawierucha ekonomiczna w fazie postepidemicznej. Pod koniec wystąpienia referent zaprezentował pięć sytuacji modelowych, przedstawiając sytuację narodzin dziecka przed epidemią cholery, w jej trakcie i po jej zakończeniu.

Ostatni referat na tej konferencji został wygłoszony przez dr. Adama Kiersztyna z Politechniki Lubelskiej oraz dr. hab. Piotra Rachwał z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. Jana Pawła II. Referat nosił tytuł *Wielokryterialne adaptowalne metody detekcji i weryfikacji niekompletności historycznej rejestracji ciągłej*. Podobnie jak poprzedni referat, tak i to wystąpienie zostało podzielone na dwie części. W części pierwszej dr hab. Piotr Rachwał przedstawił metody uzupełniania braków

danych w źródłach z wykorzystaniem analizy statystycznej, agregacji oszacowań za pomocą regresji liniowej i wielomianowej oraz agregacji wyników z ASI. Wspomniał przy tym o pojęciu ruchu naturalnego ludności i początkach rejestracji metrykalnej. Zwrócił przy tym uwagę na metody uzupełniania brakujących informacji między innymi za pomocą tablic trwania życia i uzupełnienia danych z sąsiednich okresów. W drugiej części referatu dr Adam Kiersztyn skupił się na matematycznym przedstawieniu zaproponowanych wcześniej rozwiązań.

Omówione trzy wystąpienia były ostatnimi, jakie zostały wygłoszone na konferencji, i przystąpiono do panelu dyskusyjnego. Podobnie jak wcześniej prelegentom najpierw zadano pytania. Swoimi wątpliwościami podzielił się: prof. Cezary Kukło, dr Radosław Poniak, dr hab. Piotr Guzowski, dr hab., prof. UJ, Konrad Wnęk, dr Monika Piotrowska-Marchewa, dr hab., prof. US, Dariusz Chojecki, dr Bartosz Ogórek. Pytania dotyczyły głównie aspektu merytorycznego wystąpień, metodologii prowadzonych badań oraz jakości badanych źródeł.

Gdy dyskusja dobiegła końca, przewodniczący konferencji prof. Cezary Kukło wygłosił mowę podsumowującą, w której podziękował przybyłym uczestnikom oraz prelegentom. Wyraził przy tym zadowolenie z jakości wygłoszonych prac oraz wysokiego poziomu dyskusji naukowej.